

САВЕЛИНА БАНОВА

За категорията род в междинния български език

Увод

„Родът е най-озадачаващата граматична категория” – започва своето обширно монографично изследване за рода Корбет (Corbett 1991: 1). Тя има сложна и противоречива природа – от една страна е семантично мотивирана (в някои зонални езици е изцяло такава) и, от друга, граматичният род в пресобладващия брой думи е независим от външни фактори (т.е. родът е формален белег на съществителното име), а в трети изобщо липсва.

При чуждосезиковото обучение, ако родът е морфологична категория, се допускат много грешки при езикоусвояването. В българския език, както е известно, има три рода: мъжки, женски и среден, т.е. граматичната категория род е представена чрез тричленна опозиция и междинният български език (МБЕ), когато е в начален етап на усвояване, се характеризира с опростяване на структурата на тази категория в сравнение със структурата в българския език.

Изборът на темата за рода в МБЕ е продиктуван от интереса да се види кои са опростяващите механизми при усвояването на тази категория при изучаването на български език като чужд от възрастни (вж. също Банова 2000). Беше избрано да се опише МБЕ на унгарци и англофони (американци), тъй като в родните им езици липсва граматичната категория род и няма да има влияние на кореспондираща структура от езика-източник. Това позволява да се изключи родноезиковата интерференция като източник на опростяване и да се направи опит да се класифицират грешките въз основа на езиково обучаващи механизми, за които има вероятност да са предпоставени от структурата на граматичната категория. От литературата по контрастивна лингвистика знаем, че „структурата на междинните езици се обуславя от сложното взаимодействие не само направо на езика-цел и езика-източник, а на цял комплекс фактори, сред които място сред които засмат редица универсалии на езиковата структура” (Данчев 1979: 20).

Тъй като в това изследване се изключва влиянието на кореспондираща система от родния език, целта е да се види може ли проявите на опростяване и синкретизъм в МБЕ да се обяснят чрез универсално действащи езикови механизми, а именно, чрез замяна на маркираните форми с немаркираните (вж. Успенский 1970: 28).

Тъй като големите различия между български и унгарски и български и английски език по отношение на категорията род са известни на езиковедите, няма да се спирам на тях. Бих искала само да припомня асиметрията в морфологичен план между тях по отношение на изследваната категория:¹ докато в българския език родът е постоянна и класифицираща категория при съществителните имена, в унгарския език няма такава категория, а категорията род в английския език е базирана на семантичен критерий. Словоформи за род в английски език има само в местоименната система – при личните, притежателните и възвратните местоимения. *He* 'той' замества личните съществителни имена от мъжки род, *she* 'тя' замества личните имена от женски род, а *it* 'той, тя, то' – всички останали. Изключенията, при които се употребяват *he* и *she* вместо *it*, са предпоставени от емотивни и афективни фактори, посочва Корбет (Corbett 1991: 12). В българския език при неодушевените съществителни родът е арбитражна категория, докато при одушевените съществителни се опира семантично на естествения пол. Отгук следва, че съществителните, означаващи неодушевени предмети и означаващи одушевени предмети за лица, се подчиняват на различни правила. Освен това при неодушевените съществителни формалният показател за род не винаги е достатъчен, за да може правилно да се определи родът, тъй като понякога формата е историческа. Например съществителните *любов, радост*, макар че завършват на съгласен, са от ж. р. (ГСБКЕ 2, 1993: 102).

Тъй като целта е да се проследи дали грешките са резултат от пренес в употребата на немаркираните пред маркираните форми и произтичащата от това неутрализация на съответните опозиции, ще разгледам накратко описанието на тричленната опозиция в българския език. Както вече посочихме, мъжки и женски род са отчасти логически определени – само при имената за лица и при някои имена за животни. При всички други съществителни родът е формално определен. Като изключение се посочват *момиче* и *момче*, които са от среден род, независимо от логическия пол. В среден род са и всички умалително-гальовни и увеличителни имена, окончващи на *-е*, като при имената за лица логическият пол няма значение. Следователно, след като логическият пол при думите от среден род не е от значение, признакът одушевеност/неодушевеност е неутрализиран.

Описвайки противопоставянето в тричленната опозиция на рода в българския език, И. Куцаров посочва, че отношението в тази категория може да се представи като опозиция на формално маркиран род (женски и среден) и на немаркиран род (мъжки), докато „в семантичен план про-

¹ Вж. напр. за унг. ез. Benčódy – Fábíán – Rácz – Velcsovne 1994, за англ. ез. Quirk – Greenbaum – Leech – Svartvik 1972, а за бълг. ез. вж. ГСБКЕ 2, 1993: 99–103.

- (15) *Тя (Джаклин) е много *топло (ср.р.) човек (м.р.).*
 'She (fem) is a very warm (neut) person (masc).'
 „Тя е много топъл човек.”
- (16) *Семейството (ср.р.) ми не е *голям (м.р.), не е и малко (ср.р.).*
 'My family (neut) is not big (masc), it's not small (neut) either.'
 „Семейството ми не е голямо, не е и малко.”

При предикативно употребените прилагателни имена в МБЕ на унгарци се наблюдава следното: ако съществителното име е от мъжки или среден род, предикативно употребеното прилагателно име е правилно съгласувано, ако съществителното име е в женски род, наред с правилно съгласуваните прилагателни има и неправилно съгласувани, като вместо формата за женски род е употребена формата за мъжки или среден род.

В МБЕ на англофони правилната употреба е свързана със замяната на формите за женски и среден род с формата за мъжки род, както и на формите за мъжки и женски род с формите за среден род, т.е. допускат се грешки и при трите рода.

Една от задачите, която трябва да се реши при анализа на грешки, е дали интерференцията е предизвикана от контрастивни фактори или от по-рано придобити навици в езика-цел. Така, в примерите (10), (11), (13), (15), където не е изключена и аналогия с *Тук е много шумно, много интересно, много хубаво, много топло*, които са изучавани на по-ранен етап от обучението, се сблъскваме с проблема за източника на интерференцията. Основание да се приеме, че в случая има по-скоро вътрешноезиково влияние, отколкото заместване на маркирана форма с немаркирана, дава и фактът, че всички случаи на употреба на формата на среден род е след *много*.

2) Местоимения в атрибутивна употреба.

Унгарски език

- (17) **Всеки нощ ще танцуваме в дискотеката.*
 'Minden (hímnem) este (nőncm) táncolni fogunk a diszkóban.'
 „Всяка нощ ще танцуваме в дискотеката.”
- (18) *Към средата на 10-ти век се разпространява отшелничеството. Но *този движение не е сериозна заплаха за държавата.*
 'A 10. század közepe körül elterjedt a remetség (semleges). De ez (hímnem) a mozgalom nem komoly fenyegetés az országra.'
 „Към средата на 10-ти век се разпространява отшелничеството. Но това движение не е сериозна заплаха за държавата.”

- (19) *Моля, покажете ми *това пуловер!*
 'Kérem, mutassa meg ezt (semleges) a pulóvert (hímnem)!'
 „Моля, покажете ми този пуловер!”

Английски език

- (20) *По колко часа ще работиш *всеки (м.р.) седмица (ж.р.)?*
 'How many hours will you work every (masc) week (fem)?'
 „По колко часа ще работиш всяка седмица?”
- (22) **Този (м.р.) интервюто (ср.р.) е трудно.*
 'This (masc) interview (neut) is difficult.'
 „Това интервю е трудно.”
- (23) *На *кой (м.р.) улица (ж.р.)?*
 'On which (masc) street (fem)?'
 „На коя улица?”
- (24) **Какъв (м.р.) музика (ж.р.) обичате?*
 'What (masc) kind of music (fem) do you like?'
 „Каква музика обичате?”

Както се вижда, при местоименията в атрибутивна употреба няма принципна разлика с наблюдаваните грешки, които са допускани при прилагателните в атрибутивна употреба. Как може да се коментира това? Отговорът би могъл да се намери в природата на местоименията, които са думи-заместници. Местоименията, които са обект на анализ, заместват прилагателни имена. Тъй като категорията род при прилагателните имена все още е в процес на усвояване, най-вероятно този факт рефлектира при употребата на съответните местоимения и води до посоченото по-горе опростяване.

Обсъждане на резултатите

Да разгледаме какво показват данните от анализирания материал.

1. Единствената форма, която се употребява вместо формите за трите рода е тази за мъжки род. Това е формално немаркираният род, който се противопоставя на маркираните женски и среден род.

2. Формата за среден род също се употребява вместо формата за женски род, макар и по-рядко в сравнение с формата за мъжки род. Срещна се и вместо мъжки род.

3. Най-често се допускат грешки при употребата на формата за женски род. Тези грешни употреби потвърждават правилото, че в процеса на усвояване на чужд език максимално маркираните членове на парадигмите в по-голяма степен се поддават на заместване от своите немаркирани корелати, отколжото членовете с по-ниска степен на маркираност,

тивипоставянето е било родовост-неродовост (субектен – среден род)” (Бояджиев – Куцаров – Пенчев 1998: 369–370).

И така, мъжки род е формално немаркиран и семантично маркиран член на опозицията, среден род е формално маркиран и семантично немаркиран, докато женски род е формално и семантично маркиран.

Като изхождам от посочените по-горе особености на съществителните имена, приемам, че граматическата категория род в българския език се проявява най-последователно при съгласуването. Поради ограничения обем ще се спра само на неправилно съгласувани прилагателни (в атрибутивна и предикативна употреба) и местоимения (в атрибутивна употреба).

За метод на изследване е избран анализът на грешки, тъй като освен безспорното си методическо значение, анализът на грешки има значение и в теоретичен аспект и би могъл да даде знания по отношение на използването на различни механизми и универсалии при процеса на езиковото усвояване.

Описание на грешките

1а) Прилагателни имена в атрибутивна употреба.

Унгарски език

- (1) *Най-хубавият здание е дворецът на царицата...*
'A legjobb (hímnem) épület (semleges) a királynő palotája...'
„Най-хубавото здание е дворецът на царицата...”
- (2) *Сутрин Георги обича да пие *топъл мляко.*
'Georgi meleg (hímnem) tejet (semleges) szeret inni reggel.'
„Сутрин Георги обича да пие топло мляко.”
- (3) *Днес Росица реши да си облече *зеления рокля.*
'Ma Roszica a zöld (hímnem) ruhát (nőnem) vette fel.'
„Днес Росица реши да си облече зелената рокля.”
- (4) *Днес навън е студено и затова Димитър си облече *дебелото пуловер.*
'Ma hideg van kint és ezért Dimitar felvette a vastag (semleges) pulóvert (hímnem).'
„Днес навън е студено и затова Димитър си облече дебелия пуловер.”

Английски език

- (5) *Вкъщи аз имам *малко (ср.р.) кухня (ж.р.) и *голям (м.р.) баня (ж.р.).*
'There is a small (neut) kitchen (fem) and a big (masc) bathroom (fem) in my house.'
„Вкъщи аз имам малка кухня и голяма баня.”

- (6) *Обичам да слушам *родопски (м.р.) музика (ж.р.).*
 'I like listening to Rodopian (masc) music (fem).'
 „Обичам да слушам родопска музика.”
- (7) *Когато аз бях във Враца, аз видях много *хубаво (ср.р.) планина (ж.р.).*
 'When I was in Vratza I saw a very beautiful (neut) mountain (fem).'
 „Когато аз бях във Враца, аз видях много хубава планина.”

Данните показват, че при атрибутивно употребените прилагателни имена в МБЕ на унгарци има погрешно употребени форми за мъжки, женски и среден род, като най-често се наблюдава замяна на формите за женски и среден род с формата за мъжки род. По-рядко се срещат формите на среден род вместо мъжки род.

В МБЕ на англофони неправилната употреба е свързана със замяна на формите на женски род с формите на мъжки или среден род.

1б) Прилагателни имена в предикативна употреба.

Унгарски език

- (8) *Османската империя е много *силен и *централизиран...*
 'Az oszmán birodalom (nőnem) nagyon erős (hímnem) és központosított (hímnem)...'
 „Османската империя е много силна и централизирана...”
- (9) *Тази стая е по-*скъпа.*
 'Ez a szoba (nőnem) drágább (hímnem).'
 „Тази стая е по-скъпа.”
- (10) *Тази стая е много *шумно.*
 'Ez a szoba (nőnem) nagyon hangos (semleges).'
 „Тази стая е много шумна.”
- (11) *Пещерата е много *интересно.*
 'A barlang (nőnem) nagyon érdekes (semleges).'
 „Пещерата е много интересна.”

Английски език

- (12) *Сестра (ж.р.) ми е по-*голям (м.р.) от мене.*
 'My sister (fem) is older (masc) than me.'
 „Сестра ми е по-голяма от мене.”
- (13) *Стаята (ж.р.) ми е много *хубаво (ср.р.).*
 'My room (fem) is very nice(neut).'
 „Стаята ми е много хубава”.
- (14) *Джаклин (ж.р.) е *висок (м.р.), много симпатична (ж.р.).*
 'Jacqueline (fem) is tall (masc), very sweet (fem).'
 „Джаклин е висока, много симпатична”.

т.е. най-честите грешки са свързани с тях. Затова трябва да очакваме, че правилната употреба на формата за женски род ще се научи най-късно.

Заклучение

В това изследване се опитахме да видим какво влияние оказва природата на граматическата категория върху процеса на овладяване на чужд език от възрастни, в чиито родни езици липсва такава морфологична категория. Анализът на грешки показва, че формата за мъжки род, която е немаркираната форма във формално отношение, е най-предпочитаната форма в речта на изследваните лица, докато формата за женски род, която е най-маркираната форма, най-често се подлага на заместване.

ЛИТЕРАТУРА

- Банова, С. 2000, Категорията род в обучението по нероден език. *Международна конференция „Nauczanie języków i literatur słowiańskich na progu nowego wieku”, Poznań-Obrzycko, 1–2 юни 2000.*
- Бояджиев, Т. – Куцаров, Ив. – Пенчев, Й. 1998, *Съвременен български език.* София.
- ГСБКЕ т. 2: *Морфология.* София, 1993.
- Данчев, А. 1979, Контрастивна лингвистика, анализ на грешките и чуждоезиковото обучение. В: *Съпоставително езикознание и чуждоезиково обучение.* 11–31.
- Успенский, Б. 1970, Проблемата универсалии в езиковедението. В: *Новое в лингвистике.* Москва.
- Bencédy, J. – Fábíán, P. – Rácz, E. – Velcsov, M.-né 1994, *A mai magyar nyelv.* Budapest.
- Corbett, G. 1991, *Gender.* Cambridge.
- Quirk, R. – Greenbaum, S. – Leech, G. – Svartvik, J. 1972, *A Grammar of Contemporary English.* London.